

Iš belangės grandinėse į laisvės šviesą

From the Darkness of Prison into the Light of Freedom

Apie Antano Petrilionio disertaciją „Belaisviai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino karuose (XIV–XV amžiai)“ ir jos gynimą / On Antanas Petrilionis' Thesis „Prisoners of War of the Grand Duchy of Lithuania and the Teutonic Order (14th–15th Centuries)“

Karolis Čižauskas

Doktorantas
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra
El. paštas: karoliscizauskas@yahoo.com

„O du tūkstančiai dvidešimt antraisiais mūsų Viešpaties metais, birželio 28-ąją, arba Šv. Irenėjaus, kankinio ir bažnyčios mokytojo, kitaip, daktaro, dieną, kaigi gana neįprastas čionykščiams kraštams nuožmus karštis visus išvarė ieškotis atvangos tarp mūrų, ten pat, Vilniaus universiteto Istorijos fakultete, Antanas Petrilionis komisijos bei kitų sugužėjusių žioplinėtojų ir smalsuolių, kam tik reikalinga apie tai žinoti buvo, akivaizdoje be priekaištų apgynė savo tezes ir iš magistrų į daktarų luomą buvo džiaugsmingai išlydėtas“, – taip ar panašiai galėtų skambėti pusiau lakoniškas įrašas Vilniaus universiteto pseudokronikoje. Visgi, jei kam magą sužinoti daugiau (kaip kad magėjo ir dabar jau daktarui Antanui Petrilionui), kas slypi už lakoniškų kronikų, laiškų ir kitų šaltinių užuominų, galbūt pravers ši apžvalga ar ir pati apgintoji jaunojo daktaro disertacija.

Ir iš tiesų tąkart Istorijos fakulteto doktorantas Antanas Petrilionis apgynė disertaciją „Belaisviai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino karuose (XIV–XV amžiai)“. Šiaip jau neretai formalias ar su vaizduotės lakumu susijusias tyrimo aktualumo paieškas šįkart pakeitė, deja, tikra katastrofa ir tikra aktualija – karas Ukrainoje. Bent jau pirmajame konflikto etape viena iš medijose matomiausių figūrų tapo karo belaisvis rusas. Daugelio jų pasakojimai apie įvykius prieš patenkant nelaisvėn, pasidavimo ar sučiupimo aplinkybes, kalinimo sąlygas masino visus. Taigi pati belaisvystė tapo langu į kitą karo pusę – ne strategijos, logistikos, karo vadų, mūšių ar net atminties, o individo –

ne žuvusio, o vis dar gyvo, tik, tiesa, praradusio savo laisvę, kuriam laikui atsidūrusio kitoje mūšio lauko pusėje.

Dargi pats tyrimo objektas tarpsta Lietuvos (o kartu ir Lenkijos) istoriografijai jau, sakytina, „klasikinėje“ temoje – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kovų su Vokiečių ordinu laikotarpiu. Ilgoje ir sąlyginai gausioje tyrinėjimų tradicijoje A. Petrilionis neprasmenga. Viena vertus, toliau vyksta savotiškas posūkis Lietuvos istoriografijos tyrimuose, pažymėtas ir gynimo komisijos pirmininkės prof. dr. Irenos Valikonytės, gebant atsiriboti nuo klausimų ideologizavimo (tautinio-patriotinio ar sovietinio) ir pereiti prie tyrimo konceptualizavimo; antra vertus, tęsiama temos tyrimų tradicija, konkrečiau, išplėtojamas dar dr. Alvydo Nikžentaičio užkabintas belaisvių klausimas; trečia vertus, jaunas daktaras sugebėjo organiškai sulieti lituanistinį istorijos tyrimą su vakarietiška istoriografija, jos problematika, taip, beje, išplaukdamas į platesnius vandenis – išties A. Petrilionio tyrimas ir apie Vokiečių ordiną, ir apie Lenkijos karalystę, ir apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Taigi horizontai platus, o galimybės juos įveikti – realistiškos.

Istorikas objektą ir tyrimą suskirstė į tris etapus: patekimą nelaisvėn, buvimą joje ir, galiausiai, laisvės atgavimą. Tai labai aiškiai, pagrįstai ir prieinamai skaitytojui perkelta ir į teksto struktūrą. Svarbu, kad tyrėją domino įvairiausi belaisvystės dėmenys, ne tik patekimas ir paleidimas, bet ir tai, kas dedasi tarp šių dviejų momentų, įskaitant nelaisvės sąlygas, požiūrį į belaisvius, šių pasitelkimą sprendžiant politinius klausimus ir t. t. Galima teigti turint reikalą su, pirmiausia, socialinės istorijos tyrimu, kad ir tarpstančiu tarptautinių santykių, diplomatijos ar karo ir karybos kontekstuose.

Pabandytina glaustai reziumuoti A. Petrilionio pateiktas įžvalgas, tyrimą ir išvadas. Mat belaisviai – ne kas kita, kaip dar viena karo grobio rūšis, būdavo įprasta nuspręsti iš anksto dėl šių dalinimosi principų: deja, tegalima konstatuoti, jog tartasi, tačiau kaip – detalės miglotos; visgi tikėtinausia sprendimo teisę turėjus Lietuvos didįjį kunigaikštį. Pats grobis – arba belaisviai – Lietuvos karuose su Vokiečių ordinu buvo įvairiausių socialinių sluoksnių – ne tik įprastai kilmingieji, riteriai ar didikai, tačiau ir miestiečiai, taip pat valstiečiai, moterys ir vaikai (ypač reikalingi bandant apgyvendinti teritorijas). Tiesa, šaltiniai daugiausia nušviesdavo Ordino brolių (riterių) ir didikų nelaisvę, kiekybiškai piką pasiekusią XIV–XV a. sandūroje. Kaip atskirą belaisvių lietuvių grupę galima išskirti dinastijos narius: ne tik Kęstutis buvo kalinamas Ordino riterių, bet ir Žygimantas Kęstutaitis, o Vytautas – Jogailos, ir kiti. Žinoma, ši grupė lengviausiai apčiuopiama šaltiniuose ir išskirtinė, tačiau tikrai ne gausiausia – būtent nekilmingo statuso (valstiečiai, žvejai, amatininkai) belaisvių buvo daugiausia, tiesa, jie ir mažiausiai istorikui pažinūs. Svarbu, kad, kaip pažymėjo A. Petrilionis, „kiekvienas asmuo galėjo tapti karo belaisviu“, o ir pati sąvoka neapribota (kaip dabar) tik kombatantams.

Disertacijoje dar kartą atsiskleidė riteriško etoso tarp kariaujančių pusių sklaida. Viena jo raiškų – pasidavimas, grįstas pasitikėjimu tarp priešininkų. Žinoma, tai ne tik gyvybės išsaugojimas, bet kartu ir lūkestis dėl išpirkos, juoba – o tai itin svarbu – belaisvis buvo jo kalintojo arba paėmėjo (lot. *captor*), o ne valstybės, „nuosavybė“. Be to, ir pats pasidavimo aktas jau imtas suvokti kaip garbingas veiksmas, priešingai bėgimui iš kovos lauko. Tai veikė ir kaip tam tikras saugiklis – Kęstučiui pasidavęs Ordino brolis Jonas Zurbachas jau

negalėjo tiesiog būti paaukotas – sudegintas. Nelaisvės trukmė priklausydavo nuo labai įvairių aplinkybių (išpirkos surinkimo greičio, sąmoningo noro užlaikyti ir t. t.) ir galėjo varijuoti nuo mėnesių iki dešimtmečių (pavyzdžiui, Olesnicos kunigaikštis Konradas Baltasis, Vytauto belaisvis po Žalgirio mūšio, nelaisvėje išbuvo metus ar net daugiau). Žinoma, laikymo, kaip ir galimybės ištrukti laisvėn, sąlygos nebuvo visiems vienodos. Ir nors *a priori* regėtusi pagrindiniu ir visa lemiančiu veiksniu buvus kilmingumą, tiesa tai buvo nevisiškai visais atvejais. „Gera“ kilmė neapsaugodavo nuo galimo kalintojų „nekrikščioniško“ (vok. *uncristlich*), „gėdingo“ (vok. *smelich*) ar net „niekšiško“ (vok. *lesterlich*) elgesio su belaisviais. Prastos sąlygos kartais lemdavo ir mirtį – ne visiems tekdavo lietuvių kunigaikščio Lengvenio nelaisvė, sėdint prie vieno stalo su Livonijos riteriais ir valgant kumpį. Taigi grotos, grandinės, belangė ar bokšto požemis galėjo grėsti kiekvienam, nors, kalbant apie nekilinguosius, įprasta būdavo šiuos tiesiog apgyvendinti išmėčius po kraštą. Labai svarbu pridurti, jog tai, kas galbūt galėtų pasirodyti įdomiausia – įvairios detalės iš belaisvių kasdienybės – šaltiniuose, deja, yra bene rečiausiai aptinkama informacija.

Galiausiai, tačiau, deja, ne visada, laukė laisvė. A. Petrilionio teigimu, laimingiesiems ji galėjo ateiti bent trimis skirtingais būdais: 1) apsikeičiant belaisviais, 2) iš(si)pirkimo būdu arba 3) paleidus (taip pat pabėgus!). Tokie pagrindiniai principai buvo apaugę skirtingomis jų įgyvendinimo praktikomis: nuo specialių suvažiavimų derėtis ir apsikeisti belaisviais, iš(si)pirkimo įvairuojančiomis sumomis arba paslaugomis („išduoti Gardino pilį“) iki paplitusios lygtinio paleidimo laiduojant praktikos *Auf die Hand*. Svarbu atkreipti dėmesį, kad aptartos praktikos varijuodavo, nes jos priklausė ir nuo kai kurių kitų veiksnių, kaip kad politiniai konfliktuojančių šalių poreikiai arba monarcho asmenybė (išskirtinas „labai keistas ponas“ Žygimantas Kęstutaitis). Apibendrinti A. Petrilionio disertaciją vertėtų keletu esminių pastabų. Nors šaltiniuose pasirodančios žinios dažnai ir lakoniškos, jos – nuolatinės ir neišvengiamos – taigi belaisviai buvo itin svarbus Vokiečių ordino ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykių dėmuo. Kita vertus, nors ir gausi paminėjimų, šaltinių situacija retai atveria galimybę išvysti nuoseklų belaisvystės pasakojimą: dažnai disponuoja tik skirtingų siužetų atkarpomis. Visgi A. Petrilionio iš naratyvinių, normatyvinių ar epistoliarinių šaltinių surinkti duomenys ir jų apibendrinimas leidžia priėti ir prie platesnių – kultūrinių, politinių, socialinių – išvadų.

Po aiškaus ir nuotaikingai iliustruoto disertanto pristatymo pereita prie komisijos narių atsiliepimų. Iškart dera pažymėti, kad šie veikiausiai buvo diskusinio ar „kosmetinio“ (teksto redagavimo subtilybių, stiliaus ar gramatikos lygio) pobūdžio – rimtų kritinių pastabų, priekaištų nepasitaikė, o vienas pagrindinių komisijos narių atsiliepimų tonų buvo pagyros. Juoba, kaip apie savo asmeninę patirtį pasakė dr. Tomas Čelkis, – triskart perskaičius A. Petrilionio rankraštį, „sunku rasti naujų žodžių“. Visgi pabandydysime šioje gynimo apžvalgoje pateikti kai kurias kilusias diskusijos briaunas ir aktualesnes atsiliepimų (ir atsiliepimo į juos) pastabas. Šią gynimo dalį pradėjo jau minėtas dr. T. Čelkis, iš principo pateikęs persvarstymui mintį, ar nebuvo verta / galima disertaciją paruošti ir į objektą pažvelgti kitu kampu: ne tarpvalstybinėje (VO-LDK) plotmėje, o bendriau – Viduramžiais besivysčiusios tarptautinės teisės lauke. A. Petrilonis sutiko, jog bent tam tikrais atvejais toks žiūros kampas yra galimas bei potencialiai naudingas.

Savo ruožtu dr. Artūras Dubonis, apžvelgęs tyrimo pagrįstumą, aktualumą ir naujumą (net ne tik Lietuvoje), dar pridėjo, kad disertantas tam tikra prasme pasikuklino – išties šio darbas dar ir šaltiniotyrisinis (tai taip pat įrodo ir pratęsia „naujų nežinomų šaltinių įtraukimas į darbą“; žr. disertacijos priedus). Kaip itin vertą dėmesio („moksliškai reikšmingą“) darbo dalį istorikas taip pat nurodė skyrių apie belaisvių kasdienybę. Kita vertus, be kai kurių kitų smulkių pastabų, istorikas suko galva ir klausė, kodėl gi, kalbant apie belaisvių sąrašus, šie, kad ir išeinant iš chronologinių ribų, nepalyginti su XVI a. pr. analogiškais Oršos mūšio sąrašais.

Paskui savąjį atsiliepimą pateikė dr. Aivas Ragauskas. Šis buvo prisodrintas optimizmo, reiškiamo dabartinės Lietuvos medievistikos atžvilgiu bendrai ir disertanto darbo konkrečiai. „Pirmas toks išsamus darbas“ aptariama tema, reikalingos kalbinės kompetencijos, atida šaltiniams ir istoriografijai – būtent tai imponavo dr. A. Ragauskui. Kita vertus, svarstyta, ar, leisiant monografiją disertacijos pagrindu, nebūtų pravartu išplėsti chronologines tyrimo ribas – konkrečiai, paankstinti tyrimą iki XIII a. antrosios pusės. Taip esą būtų galima darbą papildyti tada itin akivaizdžiomis rytų ir vakarų ar krikščionių ir pagonių skirtimis, įdomiomis užsienio auditorijai. Kad monografija, ir ne tik lietuviškai, lauktina – jokios abejonės dr. A. Ragauskui nekilo. Tiesa, į dar anksčiau istoriko keltą klausimą dėl bent kokių nors kiekybinių duomenų apie belaisvius A. Petrilioniiui teliko atsakyti pabirais smulkiais faktais (pavyzdžiui, jog galbūt Vilniaus apgultyje 1390 m. jų būta per 2 000), mat tų duomenų, deja, tiesiog beveik nėra.

Paskui kalbėjęs dr. Marius Sirutavičius, kaip paskelbė pats, iškart be formalumų ėjo prie tikslo ir klausė, prašė patikslinti dėl karo belaisvio termino taikymo tiriamuoju metu kombatantams ir ne tik. Disertantas atkreipė dėmesį, jog šaltiniuose taip pat vadinti visi belaisviai, kad ir kokio jie būtų socialinio statuso ar pan. Kartu dr. M. Sirutavičius disertantui uždavė klausimą dėl garbės kategorijos sąsajos su pasižymėjimu mūšio lauke. A. Petrilionis atsakė, jog ryšys buvo, amžininkai tai permąstė, mat buvo ir gerai vertinamų belaisvių, ir tokių, kurie esą nelaisvėn kaip tik dėl negarbingo elgesio ir pakliuvo. O apie tam tikrus elgesio kodeksus, susijusius su belaisvyste, pasidavimu mūšio metu ir t. t., dr. M. Sirutavičius veikiausiai siūlė kalbėti apropriacijos požiūriu, mat būtent LDK prisitaiko prie Vokiečių ordino. Galiausiai pažymėti geri ir funkcionalūs, darbo rezultatai irgi darantys pavyzdiniu disertacijos priedais.

Atsiliepimus užbaigė komisijos pirmininkė prof. dr. I. Valikonytė. Istorikė džiaugėsi naujuoju tyrimu, pakankamu jo dokumentavimu, įvairiausių šaltinių pasitelkimu, reikšmingais priedais, derančiais su išvadomis ir jas papildančiais. Teisės istorija, teisine kultūra ir kitomis temomis besidominti profesorė suskubo teirautis, koks santykis esti tarp disertacijos tekste vis pasirodančių įvairiuose šaltiniuose minimų „papročių“ ir belaisvystės? Kokie gi tie papročiai? Deja, A. Petrilioniiui teko apgailėstauti, kad šaltiniuose minimi papročiai liko nekonkretinti. Apskritai, be kai kurių pastebėjimų apie terminiją, komisijos pirmininkė konstatavo A. Petrilionio disertaciją esant „solidžiu indėliu“ į Lietuvos istoriografijos aruodą.

Komisijos nariams pateikus savo atsiliepimus, atėjo metas disertanto atsakymams – šiame tekste jie (tiesa, ne visi) buvo paminėti persakant atsiliepimų turinį, taigi jų ne-

bekartosime. Verta reziumuoti, kad intrigos nebūta daug – bent jau tuo požiūriu, jog, matyt, nė vienam dalyvavusiajam gynime nekilo mintis, kad A. Petrilionis galėtų negauti humanitarinių mokslų daktaro vardo. Tai atsiliepimais buvo patvirtinta ir kiekvieno iš komisijos narių. Žodį gavęs doktoranto vadovas prof. dr. Rimvydas Petrauskas atkreipė dėmesį į keletą dalykų A. Petrilionio naudai. Pirma, pagaliau kažkas užbaigė ir uždarė šią istoriko ilgai studentams siūlytą temą, neretai apeitą dėl kalbinių kompetencijų (būtent poreikio mokėti senąją vokiečių kalbą), tačiau įveiktą disertanto. Antra, kad ir gausūs, tačiau itin kuklūs, beveik be jokių detalių su belaisviais susiję paminėjimai šaltiniuose pareikalavo nemažai pastangų, o pati disertacija yra „ekstremalaus darbo pavyzdys“.

Taigi (be jokios nuostabos) komisija vieningai nutarė disertantui suteikti daktaro laipsnį. Tėvams, fakulteto bendruomenei, kolegoms, sutiktiems prie palangės bibliotekoje, jos darbuotojams ir kitiems padėkas išsakė jau dr. Antanas Petrilionis. Belieka viltis, kad praėjusios doktorantūros studijos ir parengta disertacija, jeigu ir buvo nelaisvė, tai lengva ir teikianti galimybių – lyg pas Vytautą Didįjį kalėjusio Konrado Baltojo. *Vivat egregius collega noster, Neo-Doctor Antonius!*